

nî ve Cûzcânî, Karahıtay hükümdarının "gürhan" diye anıldığını ve bunun "hân-ı hânân" mânasına geldiğini belirtirler. Türk ve Moğol menşeli kabile reisleri de Hindistan'a yerleştiklerinde hanlık geleneğini sürdürmüşlerdir. Delhi Türk sultanlarından Gıyâseddin Balaban Han'ın oğlu ve halefi Bengal Valisi Nâsirüddin Buğra Han tahta çıkmayı istemediği için hükümdarlığa oğlu Keykubad getirilmiş, fakat yeni sultan devlet idaresinde tam bir hâkimiyet kuramamış ve saray görevlilerinin oyuncağı haline gelmişti. Bunun üzerine Bengal'de sultanlığını ilân eden babası Nâsirüddin Buğra Han kendisiyle Ganj nehri kıyısında buluştu ve ona bazı nasihatlerde bulundu. Bu nasihatlerden biri de hanlık teşkilâtının yeniden düzenlenmesi ve bir hân-ı hânânlık makamının tesis edilmesiydi. Buna göre hükümdarın emri altındaki hân-ı hânânın on hanı, her hanın on meliki, her melikin de on emîri bulunacaktı.

1290'da Delhi'de saltanatı ele geçiren Halacîler, bu eski Türk geleneğine bağlı kalarak Celâleddin Fîrûz Şah zamanında gerçekleştiren ilk tayinlerde hân-ı hânânlığa da yer vermişlerdir. Celâleddin Fîrûz Şah'ın oğullarından İhtiyârüddin 1290'da hân-ı hânân unvanını almış ve daha sonra yeni sultan Alâeddin Muhammed Şah'a devlet yönetiminde büyük yardımlarda bulunmuştur. Alâeddin Muhammed Şah bazı düzenlemeler yaparak hân-ı hânânlık dışında alp han, nusret han, uluğ han ve zafer han adlarıyla dört önemli makam daha kurdu; ancak bunların hân-ı hânânlık ile olan münasebetleri hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Hân-ı hânân unvanının Halacîler'in son zamanlarında da kullanıldığını Hintli tarihçi Ziyâeddin Berenî'nin bir kaydıdan anlaşılmaktadır. Bu kayda göre son Halacî hükümdarı Kutbüddin Mübârek'i öldürterek tahtı ele geçiren Hindû asıllı Nâsirüddin Hüsrev Şah kardeşi Hüsâmeddin'e bu unvanı vermişti. Delhi'de saltanat sürmüş hânedanların sonucusu olan Lûdîler'in kurucusu Behlûl de Tuğlukular döneminde hân-ı hânân diye anılmıştır.

Bâbürlüler de hân-ı hânân unvanını benimsemişlerdir; ancak bu unvanı alan kişilerin devlet içindeki fonksiyonları zaman zaman değişiklik göstermiştir. Bâbürlü, *Vekâyi'*nde Hindistan'da çok itibar gören emirlere âzam hümâyün, hân-ı cihân, hân-ı hânân gibi unvanlar verildiğini belirtmektedir (II, 342). Bâbürlü'nün oğlu Hümâyün da devlet teşkilâtında hân-ı

hânânlık unvanını muhafaza etmiş ve oğluna atabeg olarak seçtiği Bayram'a bu unvanı vermiştir. Mirza Abdürrahim, Abdurrahman ve Muîn gibi meşhur Bâbürlü devlet adamları da hân-ı hânân unvanı ile görev yapmışlardır. Hindistan'daki Türk-Moğol kökenli olmayan diğer müslüman yöneticilerin de halk nezdinde itibar kazanmak için bu unvana ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır. Cihangir'in nedimi Muhabbet Han, Şah Cihan'ın izniyle aynı unvanı kullanmıştır. Âsaf ve Mîr Cümle de XVII-XVIII. yüzyıllarda yaşamış ve devlet kademelerinde şöhret kazanmış hân-ı hânânlardandır. Bâbürlüler'in yükseliş ve yıkılış yıllarında hân-ı hânânlık yanında hân-ı a'zam, hân-ı cihân, hân-ı devrân, hân-ı sâman, hân-ı zamân gibi farklı unvanlara da rastlanmaktadır. Ayrıca çok yaygın olmamakla birlikte hân-ı hânân unvanı Safevîler tarafından da kullanılmıştır. Meselâ Şah Abbas'ın hükümdarlığının ilânı sırasında etkinlik gösteren Ali Kulî Han'a bu unvan verilmişti (Sümer, s. 125-126).

BİBLİYOGRAFYA :

Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 308; Hârizmî, *Me-fâthü'l-'ulûm*, Kahire 1342 → Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye), s. 73; Berenî, *Târîh-i Fîrûzşâhî* (nşr. Seyyid Ahmed Han), Kalkûta 1862, s. 140, 145-146; Bâbürlü, *Vekâyi'* (Arat), II, 342; Ebû'l-Fazl el-Allâmî, *The Akbarnâma* (trc. H. Beveridge), New Delhi 1987, III, 643; Hâce Nîmetullah, *History of the Afghans* (trc. B. Dorn), London 1965, s. 76; Yahyâ b. Ahmed es-Serhendî, *Târîh-i Mübârekşâhî* (nşr. H. Hosain - Khan Bahadur), Kalkûta 1931, s. 62; Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, 58, 63, 70, 71; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, s. 125-126; "Hân Hânân", *İA*, V/1, s. 207; A. S. Bazmee Ansari, "Bayram Khân", *EI²* (Ing.), I, 1135; S. Moïni Haq, "Khân Khânân", a.e., IV, 1019-1020.

ENVER KONUKÇU

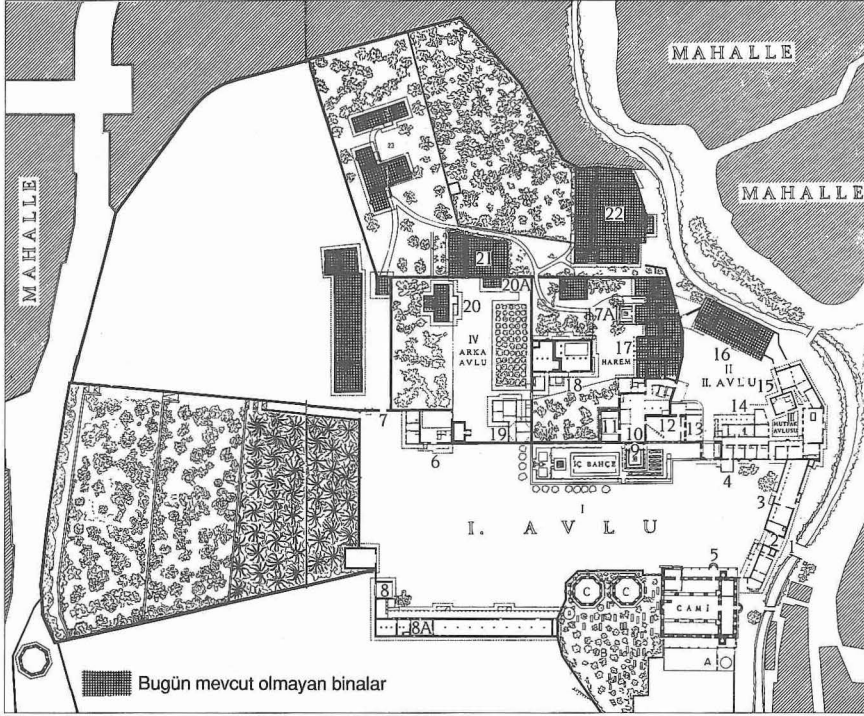
HAN SARAYI Kırım Hanlığı'nın başşehri Bahçesaray'daki hükümdarlık sarayı.

1503 yılında Kırım Hanı I. Mengli Giray tarafından, kendinden önceki hükümdarların yazlık saraylarının bulunduğu ve av alanı olarak kullandıkları ormanlarla kaplı bölgede Çürüksu ırmağının kenarına kurulmuş, o tarihten sonra çevresinde gelişen şehre de bu sarayın bağ ve bahçeler içinde olmasından dolayı Bahçesaray adı verilmiştir. 1578'de ülkeye gelen Lehistan elçisi Martin Bronevsky'ye göre, hıristiyan yapılarının kalıntıla-

rından faydalanılarak inşa edilen ve etrafında sur bulunmayan serbest bir yapı topluluğundan oluşan bu ilk sarayın yalnız bir tek binası kâgirdi. Sarayın bugünkü yapısı büyük ölçüde, General Münnich kumandasındaki Rus ordusunun 17 Haziran 1736 günü şehri tahrip edip çekilmesinden sonra gerçekleştirilen imar faaliyetlerinin ürünüdür. Bu tahribat sırasında sarayın hemen tamamı, bitişindeki Han Camii ve arşiv-kütüphane ile birlikte yanarak yok olmuştur. Yangından kurtulan ve Vasily Smirnov tarafından Akmesid'de keşfedilip Petersburg Kütüphanesi'ne götürülen 124 defterin hazine evrakından önemli berat ve fermanları ihtiva ettiği sanılmaktadır. Sarayın II. Selâmet Giray zamanında (1740-1743) İstanbul'dan getirilen usta ve malzemenin de yardımıyla daha geniş biçimde yeniden inşa edildiği ve bu arada Sultan I. Mahmud'un kütüphane için birçok kitap gönderdiği bilinmektedir. Bu yeniden inşa faaliyeti sırasında üç tarafına koruyucu duvar çekilen ve açık kalan cephe yönünde büyük bir bahçe düzenlenen saray çok belirgin bir Osmanlı karakteri kazanmış, daha sonra yapılan pek çok değişikliğe rağmen bu karakterini korumuştur. Çeşitli avluları, bahçeleri, su mimarisine ait örnekleri ve divanıyla âdeta Topkapı Sarayı'nın küçük bir kopyası olan bu saraya güzelliğinden ötürü Batı dünyasında "Küçük Elhamra" denilmektedir.

1783 yılında Ruslar'ın Kırım'ı ilhak etmesinin ardından müze yapılan ve bir bölümü çarların yazlık olarak kullanmalarına ayrılan Han Sarayı, ilk önce 1783-1787 yılları arasında II. Katerina için büyük bir restorasyon geçirdi ve çeşitli değişikliklere uğradı. Bu sırada binanın ikinci katına kapalı bir galeri ilâve edilirken daha önce bahçede yer aldığı sanılan Gözyaşı Çeşmesi de iç taraftaki Çeşmeli Avlu'ya nakledildi. 1799'da I. Pavel'in emri üzerine çatısı, pencereleri ve kapıları ile II. Selâmet Giray'ın yeniden inşa ettirdiği Han Camii ve meşid tamir gördü. 1818'de I. Aleksandr'ın ziyareti sebebiyle bahçedeki havuza büyük bir fiskye yapıldı. 1820'de yeni bir restorasyon başlatıldı; ancak mimarın bir süre sonra sarayın dört harem biriminden üçünü ve Fars bahçesindeki bazı köşklere yıkmasından dolayı görevine son verildi ve faaliyet durduruldu. 1831'de binalardaki vitrayların tamiri için İtalya'dan bir usta getirildi. 1837'deki çar ailesinin ziyaretinden önce yeni bir restorasyon daha geçiren saray,

Han Sarayı'nın yerleşim planı: 1. Taş köprü, 2. Ana kapı, 3. Bendegân binaları ve misafirhane, 4. Büyük iç kapı I. Büyük Avlu, 5. Büyük Camii, 6. Arka avlu kapısı, kiler ve kapıcı dalresi, 7. Eski saray tarihine açılan kapı, 8. Ahır, koğuş ve ağa dairesi, 8A. Kütüphane, 9. Altın Oda'nın zemin sofası, önünde iç bahçe, 10. Çeşmeli Avlu, 11. Kubbeli Camii, 12. Divanhâne, 13. Revaklı sofa II. Elçiler Avlusu, 14. Katerina için değiştirilen daireler, 15. Çeşmeli revak ve mutfak, 16. Maiyet koğuş ve odaları III. Çeşmeli Mutfak Avlusu, 17. Harem daireleri, 17A. Yazlık Köşk, 18. Büyük Harem Köşkü, 19. Cihannümâ Kasrı IV. Arka avlu, 20. Revaklı Köşk, 20A. Çeşme, 21. Eski saraydan kalma bir daire V. Fırın Avlusu, 22. Fırınlar Koğuşu, 23. Eski Saray Köşkü ve eklemeleri (Eldem, s. 126-127)

Kırım Savaşı sebebiyle 1854-1856 yıllarında hastahane olarak kullanıldı. Savaşın ardından 1858-1859, 1862-1863, 1866-1867 yıllarında yine çeşitli restorasyon çalışmaları yapıldı, fakat XIX. yüzyılın sonunda sarayın durumu yine de çok kötüydü. Bolşevik İhtilâli'nden sonra kurulan ve ömrü kısa süren Kırım Millî Cumhuriyeti döneminde bir defa daha idare merkezi durumuna gelen saray özellikle II. Dünya Savaşı'nda büyük hasar gördü ve nihayet 1961-1964 yılları arasında Rusya ve Ukrayna'nın iş birliğiyle restore edilerek son şeklini aldı.

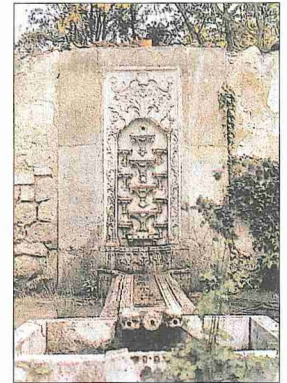
Han Sarayı'nın esas kuruluşu kuzeydeki misafirhane ve maiyet binaları, doğudaki cami, türbe, hazîre, kütüphane ve hizmet binaları, orta kısmındaki günlük hayatın geçirildiği binalar (XIX. yüzyılda yıkılarak yerlerine bahçe yapılmıştır) ve batı tarafındaki içinde devlet yönetim salonlarının bulunduğu asıl sarayın çeşitli avluları etrafında yerleştirilmiş harem binaları ile bahçelerden oluşur. Ge-

niş, yuvarlak kemerli ve cephesi iki katlı bir bina görünümünde olan saray kompleksinin ana girişi avlunun kuzey tarafında yer almaktadır; özellikle cephesinde çeşitli duvar süslemeleri göze çarpar. Avlunun batısında bulunan ve Mutfak Avlusu, Elçiler Avlusu, Çeşmeli Avlu, Harem Bahçesi ve doğudaki geniş Hamam Avlusu gibi çeşitli iç avlularla bunların etrafında gelişen birimlerden oluşan asıl saray zaman içinde büyük değişikliklere uğramışsa da ahşap galerilerin, çıkmaların ve geniş saçakların dikkat çektiği XVIII. yüzyıl Türk mimarisi karakterini kaybetmemiştir.

Sarayın bugün mevcut en eski kısmı merkezî binaların girişinde yer alan Demir Kapı'dır. Üzerindeki yuvarlak madalyonun içine yazılmış beş satırlık Arapça kitâbede Mengli Giray'ın adı ve 909 (1503-1504) tarihi okunan kapı, 1500 yılında Çar III. İvan'ın davetiyle Moskova'ya giden ve dönüşünde bir süre Bahçesaray'da kalan İtalyan mimarı Alevizo Novi

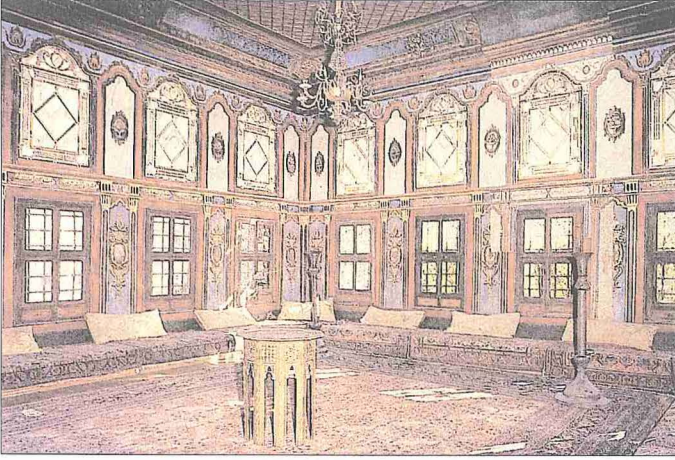
tarafından yapılmış olup zengin bitkisel süslemeli mermer söveleri, köşe pâyeleri, korint üslûbu sütun başlıkları ve yarım daire alınlığı ile tipik bir Rönesans eseridir. Demir Kapı'dan, sütun ve kemerlerden oluşan bir galerinin yer aldığı Çeşmeli Avlu'ya girilmektedir. Bu avluya adını veren iki ünlü çeşmeden biri, Kaplan Giray tarafından 1733 yılında yaptırılan Rönesans tarzındaki Altın Çeşme, diğeri Kırım Giray'ın 1763'te genç yaşta ölen eşi Dilârâ Bikeç için yaptırdığı ünlü selsebildir. 1786-1787 yıllarında başka bir yerden getirilerek Çeşmeli Avlu'ya konulan ve çiçek biçimindeki mermer lülesinden süyün damla damla akmasından dolayı Gözyaşı Çeşmesi denilen bu su yapısı, Puşkin'in ünlü Bahçesaray Çeşmesi adlı şiirine ilham kaynağı olmuş, Asafiyef de bu şiiri aynı adı taşıyan balesine uyarlamıştır. Sarayın elçi kabul salonu, Altın Oda, Fıskıyeli Oda, Küçük Mescid gibi en önemli mekânlarına Çeşmeli Avlu'dan girilir. Sadece hânedan mensupları tarafından kullanılan merkezî avludaki mescid tek kubbelidir. XVI. yüzyılın başlarına tarihlenen yapının mukarnas dolgulu mihrabı XVII. yüzyılın süslemeleri XVII-XVIII. yüzyıla ait resimler ise XIX. yüzyıla aittir.

Demir Kapı'nın doğusunda bir bekleme odası ve ondan sonra da Selâmet Giray'ın 1742'de yaptırdığı mermer bir tören kapısı ile geçilen divan yer almaktadır. Divanın duvarlarında empire ve barok süslemeler göze çarpmakla birlikte aslında XVI. yüzyıl yapısı olduğu ve avlusunda bir fıskıye bulunduğu tesbit edilmiştir. Divanın üstündeki mekân mermer duvarlı, iki sıra pencereli ve ahşap tavanlı elçi kabul salonudur; burada 1961-1964 yıllarındaki restorasyon çalışmaları sırasında XVIII. yüzyıla ait resimler bulunmuştur. Bu salondan, önceleri duvarlarındaki meyve sepeti resimlerinden ve ocağının üstündeki kâğıt hamurundan

Han Sarayı'nın iç bahçesindeki selsebilli havuz

Han Sarayı'nın
Altın Oda'sının
içinden
bir görünüşü

yapılmış yalancı meyvelerden dolayı Meyveli Oda, sonraları ise bir restorasyonda çeşitli yerlerine tatbik edilen altın kaplamalar sebebiyle Altın Oda denilen özel görüşme odasına geçilir. Altın Oda'nın altında, ortasındaki fıskiyeli havuzdan dolayı Fıskiyeli Oda denilen duvarları ahşap kaplama ve tavanı oymalarla süslü büyük bir oda bulunmaktadır; 1787 Mayıs ayında II. Katerina ile Avusturya Kralı II. Josef burada görüşmüşlerdir. Son restorasyonda girişin üstünde XVIII. yüzyıla ait manzara resimleri ortaya çıkarılmıştır. Fıskiyeli Oda'nın güney tarafında yer alan Havuzlu Bahçe zengin bir bahçe mimarisini sergiler. Ana avludaki mermer fıskiyeye ve ilginç biçimiyle Kırım yarımadasını tasvir ettiğine inanılan havuz bu zenginliğin birer örneğidir. Havuzlu Bahçe'nin güney duvarında barok üslûpta bir selsebil bulunmakta ve çanaklarından döken sular üç ayrı mermer kanaldan önce küçük, sonra büyük iki dörtgen havuza akmaktadır. Bu has bahçenin etrafında bir ahşap galeri, büyük havuzun üstünde de bir kameriye olduğu ve bunların XIX. yüzyıldaki restorasyonlar sırasında kaldırıldığı bilinmektedir.

Arka bahçedeki harem dairesi 1736 Rus tahribatından geriye kalan temellerin üzerine inşa edilmiştir ve eskiden mevcut dört harem binasından biri olup tek katlı ve dört odalıdır. Türk baroku süslemeleri, mermer çeşmesi, geniş saçığı ve büyük galerisiyle dikkat çeken binanın en gösterişli kısmı, girişi yabancı gözlerden koruyan ve bir oymacılık şaheseri olan ahşap kafestir. XVIII. yüzyılın başlarında harem binasının doğusuna, ana avluyu çevreleyen duvarın dış yüzüne yaslanmış vaziyette inşa edilen Şâhin Kulesi saray kompleksinin en ilginç birimidir. Kare bir taş temel üzerinde yük-

selen kule sekiz köşeli bir yapıya sahiptir ve üst kısmı tamamen ahşap kafeslidir; arka bahçelere ve harem bölümlerine bağlı bir gözetleme kulesi olduğu düşünülmektedir.

Han Camii. Avlunun doğu tarafında yer alan ve kuzey girişi saray duvarlarının dışında olduğu için şehir halkının da kullandığı anlaşılan Han Camii büyüklüğü ile dikkat çekmektedir. XVI. yüzyılın başlarında yapılan cami, giriş kapısındaki kitâbeye göre 1736 yangınından sonra sarayın diğer birimleri gibi Selâmet Giray tarafından tamir ettirilmiştir. Solhat'taki (Eski Kırım) Özbek Han Camii'nin planını devam ettiren yapı üç neflidir. Nefler pâyelere dayalı kemerlerle birbirinden ayrılmıştır. Geçirdiği çeşitli restorasyonlardan sonra asıl görüntüsünden fazla bir şey kalmayan iç mekân son derece sadedir ve ahşap minber de orijinal değildir. Kuzey tarafında kapalı bir son cemaat yeri, onun üstünde bir ahşap galeri bulunmaktadır. Batı ve doğu cephelelerinde sütun-kemerler üzerine oturan tek eğimli çatı ile örtülü birer revak yer alır. Kiremit örtülü çatıya sahip binanın yine dış batı cephesinde geniş saçığın koruyabileceği yükseklikte kalem işi süslemeler, madalyon şeklinde istiflenmiş hat örnekleri ve Kırım hanlarının damgası göze çarpar. Batı cephesinin güney köşesinde dik bir ahşap merdivenle Türk çinileriyle süslenmiş hünkâr mahfiline çıkılmaktadır. Caminin iki ince minaresi vardır.

Caminin güneyinde, XVI. yüzyılda yapıldıkları belli olan sekizgen gövdeli, kubbeli ve sade görünümlü iki türbe yer almakta ve yazılı kaynaklardan, kitâbeleri bulunmayan bu türbelerden birinin I. Devlet Giray'a ait olduğu öğrenilmektedir (Halim Giray, s. 52). Türbelerde ve hazîrede, bazıları hanlara ait olmak üzere

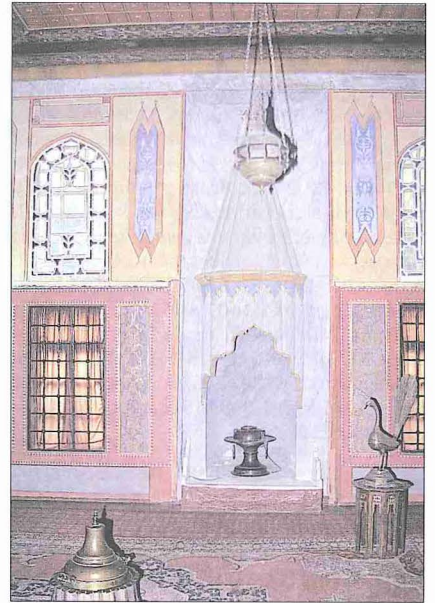
re Giray hânedanından toplam elli altı kişinin mezarı bulunmaktadır; diğer mezarlar ise önemli devlet büyüklerine aittir. Ayrıca hazîrede 1924'te Eski Yurt ve Kırkızlar mevkilerinden getirilmiş XIV-XV. yüzyıllara ait bazı mezar taşları mevcuttur ve aralarında hayvan ve insan tasvirli olanlarına da rastlanan bu taşlarda Selçuklu etkisi hissedilmektedir.

Halen müze olarak kullanılan sarayda, bütün yarımada sathından toplanmış Kırım Tatarları'na ve Müsevî Karaim Türkleri'ne ait tarihî ve etnografik eşya sergilenmektedir. Kırım Türkleri'yle ilgili bir araştırma kütüphanesi özelliği gösteren müze kütüphanesi istifadeye açıktır. II. Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından götürülen buraya ait yirmi sandık eşyanın ise nerede olduğu tesbit edilememiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evlîya Çelebi, *Seyahatnâme*, VII, 565; P. S. Pallas, *Bemerkungen aus einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des Russischen Reiches in den Jahren 1793 und 1794*, Leipzig 1801, II, 28-33; F. Dombrovskiy, *Oçerki Bahçisaraya*, Odessa 1848; a.m.f. – v.dğr., "Bahçisarayskaya arabaskaya i turetskaya natpisi hanskago dvortsa, meçeti, klatbişca", *Zapiski odesskago obşçestva istorii i drevnostey*, Odessa 1848, s. 489-529; a.m.f., *Dvoretz krimskih hanov v Bahçisaraya*, Akmescit 1863; M. Bronevsky, "Opisanie Krîma (tartaria descriptivo)", *Zapiski odesskago obşçestva istorii i drevnostey*, Odessa 1867, VI, 333-367;

Han Sarayı'nın içinden bir görünüşü

Han Sarayı'nın
Harem kısmı-
Bahçesaray /
Kırım

a.mlf., *Kırım* (trc. Kemal Ortaylı), Ankara 1970; V. D. Smirnov, *Krimskoye Khanstvo pod verkhovenstvom otomanskoy portı do načala, XVIII. veka, Odessa 1887*; a.mlf., *Krimskoe hanstvo pot verhovenstvom otomanskoe portı v XVIII stoletie, Odessa 1889*; Halim Giray, *Gülbün-i Hânân, İstanbul 1327*, s. 16, 46, 52, 63, 97; F. Wertheimer, *Durch Ukraine und Krim, Stuttgart 1918*; Cafer Seidahmet [Kırimer], *La Crimée, Lausanne 1921*; P. Nikolskiy, *Bağçesaray Medeni Tarihi Ekskursiyaları* (trc. Arif Hakim), Akmescit 1924; Bodaninskiy, *Arkeoloğičeskoye i Etnografičeskoye Zvoçeniya Tatar v Krimu, Simferopol 1930*; A. L. Jacobson, *Srednevekoviy Krim, Moskva 1964*; Remmal Hoca, *Tarih-i Sahib Giray Han* (haz. Özalp Gökbilgin), Ankara 1973; Oktay Aslanapa, *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri, İstanbul 1979*, s. 25-27, rs. 20-26, çizim 6; a.mlf., "Kırım'da Türk Eserleri", *Emel*, sy. 135, İstanbul 1983, s. 39-43; Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi: Osmanlı Dönemi, İstanbul 1988*, s. 126-127; *Bahçisarayskiy istoriko-kulturniy zapovednik* (ed. Yu.M. Mogariçev), Akmescit 1995; Manstein, "Opisanie Bahçisarayskago dvortsa", *Oteçestvennıe zapiski*, XIX/31, Moskva 1824, s. 75-84; v.Münnich, "Opisanie dvortsa hana krimskago i stolıcnagio ego goroda Bahçisaraya, üçinennoe, po prikazu grafa Miniha, kapitanom Manşteynom", *Oteçestvennıe zapiski*, XIX/51, Moskva 1824, s. 75-100; Markeviç, "Arseniı İvanoviç Markeviç k istorii hanskago Bahçisarayskago dvortsa", *Izvestiya tavrıçeskoy uçoynoy arhiunoy komissii, XXVII* (1893), s. 130-176; N. Ginsburg, "Omer pri dvomiy şivopisets i, dekorator krimskih hanov Selamet i Krim Gireyev", *Sredi Kolleksionerov*, sy. 1-2 (1924), s. 22-27; N. Ernst, "Bahçisarayskiy hanskiy dvoret i arhitektor vel. kn. İvana III. fryazın Aleviz Noviy", *Izvestiya tavrıçeskago obşçestva istorii, arheologii i etnografii*, II, Akmescit 1928, s. 39-54; P. Keuler, "Le khanat de Crimée en mai 1607 vu par un voyageur français", *Cahiers du monde russe et soviétique*, XII/3, Paris 1971, s. 316-326; W. Barthold, "Bahçesaray", *IA*, II, 226; B. Spuler, "Baghce Saray", *EI²* (Ing.), I, 893; V. S. Bakulin, "Bakhchisarai", *GSE*, III, 14.

NICOLE KAÑÇAL-FERRARI

HANÂBİLE

(bk. HANBELÎ MEZHEBİ).

HANBALIK

**Büyük Moğol İmparatorluğu'nun
1264-1368 yılları arasındaki
başşehri.**

1260'ta büyük kağan ilân edilen ve arkasından Sung hânedanını yıkarak Kuzey Çin topraklarını ele geçiren Kubilay Han 1264 yılında idare merkezini, kendilerinin Hanbalık (han şehri) dedikleri Çin hükümdarlarının oturduğu Chung-tu'ya (İslâm kaynaklarında Çümkdü [چونکدو], Pekin) nakletti. Burada üç yıl oturduktan sonra şehrin kuzeydoğusunda yeni bir şehir kurdu ve buna Yeni Hanbalık (Çin kaynaklarında Ta-tu "büyük saray", Avrupa kaynaklarında "Tatar şehri") denildi. Şehrin kurulmasında iki ünlü müslüman mimar görev almış, Orta Asyalı olduğu sanılan İhtiyârüddin adlı bir diğer müslüman da sarayın inşasında ustabaşılık yapmıştı. Kubilay Han, Tsia-tung (Zeytün) gibi önemli şehirlerden Hanbalık'a kadar uzanan ve "imparator kanalları" denilen, gemilerle yolculuk yapmaya ve yük taşımaya uygun geniş kanallar açtırmıştı. İbn Battûta 1345'te Hanbalık'a gemiyle gittiğini ve dünyanın en büyük şehirlerinden biri olarak nitelendirdiği bu şehrin planının Çin şehirlerinden farklı olduğunu kaydeder (*Rihle*, s. 642). Marco Polo (ö. 1324) ve diğer Batılı seyahatçiler de şehrin yapısından ve planının düzgünlüğünden bahsetmişlerdir.

Tam bir kare biçiminde olan şehrin etrafını uzunluğu 40 kilometreye yaklaşan surlar çeviriyordu. Birbirini dik açı ile kesen düzgün sokakların her iki tarafında çeşitli malların satıldığı dükkânlar ve tezgâhlar bulunmaktaydı. Sokakların arasında kalan kare alanlarda bir ev, avlu ve bir bahçe yer alıyordu. Kare planlı şehrin etrafını çeviren surların her yönde üçer adet

olmak üzere toplam on iki kapısı vardı. Köşelerde ve kapıların üzerinde birer burç bulunuyor ve bunlarda şehrin korunması için kullanılan silâhlar saklanıyordu; kapılarda da çok sayıda asker nöbet bekliyordu. Kubilay Han burada, Çinli ve müslüman âlimler tarafından idare edilen iki de rasathâne yaptırmıştı. Marco Polo'nun bildirdiğine göre şehirde 1.100.000 kişi yaşıyor ve sur kapılarından içeri günde 1000 araba yükü ham ipek giriyordu. Batılı ziyaretçilerden rahip Odoric de Pordenone de (ö. 1331) bu şehrin planının güzelliğini anlatır.

Moğollar'ın Hanbalık'ı başşehir yapmasının sebebi Çin'in tamamını ele geçirmeyi ideal edinmeleri, mevkiin Moğolistan'a yakınlığı ve belki de daha önce Moğol asıllı Liao Devleti zamanında önem kazanmış olmasıdır. Kubilay Hanbalık'ı muazzam bir idare merkezi haline getirmeyi planlamış ve bunu Çin'in o zamana kadar görmediği biçimde büyük bir ihtişama başarmıştı. Buna rağmen kendisi yalnız kışın burada oturur, yazları 250 km. kuzeydeki Dolon-nor bölgesinde bulunan yazlık sarayında geçirirdi.

Hanbalık şehrinin kuzeyinde, ahalişi Batı Türkistan'daki Semerkant yöresinden geldiği için bu adla anılan müslüman göçmenlerin kurduğu bir kasaba vardı. Buradaki müslümanlara saygı gösterildiği gibi Hanbalık'ta da müslüman âlim ve idarecilerin büyük bir nüfuz ve itibarı vardı. Meselâ İbn Battûta'yı ağırlayan Şeyh Burhâneddin es-Sâğırçî, Hint hükümdarlarından birinin 40.000 dinar gönderip kendisini ülkesine davet etmesine rağmen bu teklifi kabul etmemiş ve taşıdığı "sadr-ı cihân" unvanı altında yakın ilgisini gördüğü Moğol hanının yanında Hanbalık'ta kalmayı tercih etmişti (İbn Battûta, s. 643). Ayrıca Mahmud Yalavaç da Kuzey Çin'in genel valisi sıfatıyla Hanbalık'ta yaşamış, Ahmed Benâkitî (Fenâketî) ise 652'de (1254) öldürülünceye kadar başvezir sıfatıyla Hanbalık'ta bulunmuştu.

Çin'deki Moğol hâkimiyetinin 1368'de sona ermesinden sonra Pekin şehri uzun süre Hanbalık adıyla anılmaya devam etmiştir. Timurlu hükümdarı Şâhruh'un Çin'e gönderdiği elçilik heyetinin raporunda bu şehirden Hanbalık olarak bahsedilmektedir (Abdürrezzâk es-Semerkanî, s. 510). XVIII. yüzyılda Kâşgar'da yazılmış anonim bir tarih kitabında da Hanbalık söz konusu edilir. XIV ve XV. yüzyıl